

ROMA UYGARLIĞI ÜZERİNE

Bizim tarihçilik serüvenimiz, daha doğrusu modern tarihçilik serüvenimizin başlangıcı çok da gerilere gitmez. Bildiğiniz gibi daha önceki kroniklerin modern tarih çalışması yaptığını öne süremeyiz, çünkü bu disiplin pek çok dinamiği içerisinde barındırmaktadır ki yalnızca kayıt tutmak, objektiflikten uzak bir yorumlama içerisinde eser yazmak yetersizdir. Pek çok düşünce disiplininin birleşmesiyle oluşmuştur modern tarihçilik ve onu salt olayların yorumlanması olarak görmek anlamsızdır. Dünyadaki pek çok düşünür artık tarihe yalnızca geçmişin değil, bugünün ve geleceğin bilimi olarak da bakarlar. Bunun sebebi hümanizmden beri artan insana dair her şeyin önemli ve birincil olması fikridir. Sefilce kendimizi anlamaya çalıştığımız bu süreçte katettiğimiz yol hiç de az değildir. Artık yalnızca ulusal tarihin değil tüm dünya tarihinin önemli olduğunu biliyoruz, biliyoruz çünkü insanın bir ulustan çok daha fazlası olduğunu biliyoruz. Dünya üzerindeki her bireyin kendi başına bir hikâyeyi teşkil etmesi ve tek bir bireyin bile matematiksel olarak toplumları ve tüm dünya nüfusunu etkileyebilecek potansiyele sahip olduğunu da biliyoruz.

Örneğin bu aralar meşhur bir Güney Koreli gösteri sanatçısı çıktı, “Gamgam Style” adlı bir şarkıyla. Bu şarkının youtube sitesindeki tek bir linkini 2.000.000 kişi tıklamış. Pek çok link ve pek çok başka site daha var, bunun haricinde medya var, televizyon ve gazeteler gibi... Yani en az bir milyar kişinin bu şarkıya maruz kaldığını düşünebiliriz. Tek bir bireyin gerçekleştirdiği bir hareket, kitlesel bir eylem birliğinin oluşmasını sağlamıştır. Roma – Kartaca savaşının en zor zamanlarında, tam da Roma yenilmek üzereyken, Hieropolis’ten götürülen ve Kybele kültüne ait olan bir kutsal taş, tüm Avrupa’da Hıristiyanlık’ın yayılmasına dinsel ve teorik bir unsur oluşturmuştur. Bizzat Roma tarafından kurulan bürokratik sistem tüm Batı Avrupa’nın yanı sıra Selçuklu ve Osmanlı sistemlerini de etkilemiştir. Tek bir diktatörünün, ölmeden önceki son sözü “dostluk” kavramının etik unsurlarını sorgulayıp yırtarak tarihte yargılanmıştır, “Sen de mi Brütüs, öyleyse düş Caesar”. “Caesar” ünvanını Fatih Sultan Mehmet bizzat kullanmıştır “Rum Caesarı” olarak. Sultan Süleyman “Rum Ülkesi’nin Sultanı” olarak tanınmıştır. “Çar”, Caesar’dan bozulmuş bir kelimedir. Bugün dünyanın büyük bir bölümünün inancı olan Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu sınırlarında ortaya çıkmış ve bizzat Roma Devleti tarafından desteklenerek böyle büyük bir din haline

gelmiştir. Roma'nın Arabistan'da kurduğu kötü yönetim İslam Devrimi'ni tetikleyen nedenlerden biridir. Bunlardan daha onlarcasını sayarım, eğer biri bana Roma Tarihi diğer tüm tarihlerden önemsizdir derse yüzlercesini sayabilirim.

Bu saydıklarım Roma'nın daha sonraki uygarlıklara olan etkiledir tabi ki ancak Roma Uygarlığı'nı çalışmak için olan nedenlerin bir kısmıdır yalnızca. Tabi ki Roma İmparatorluğu daha sonraki uygarlıkları etkilemiştir ancak biz tarihçiler için bu etki- tepki meselesi bir uygarlığın, bir toplumun tarihini incelemek için yeterli sebep değildir. Biz her zaman bize yakıştırıldığı gibi, yalnızca “bugünü anlamak için” tarih yapmayız, daha doğrusu yapmamalıyız, biz insanı, insanlığı anlamak için tarih yapmalıyız. Roma'yı kendi içinde incelediğimiz zaman bu tatmini yaklarız. Siyasi tarih önemlidir ancak uygarlık tarihini de ciddi biçimde incelediğimizde ancak bu amaca ulaşabiliriz. Bunu bir ders değil de bir seminer olarak görmeyi yeğlerim, konuştuklarımız biraz bağımsız olacak ancak size Roma'nın sanatı, felsefesi, bilimi ve dini hakkında bir fikir sağlayacak. Zamanımız kısa ancak doğru adımlarla gittiğimizde aklımızda güzel bir portre çıkarabilmeye de yeterli.

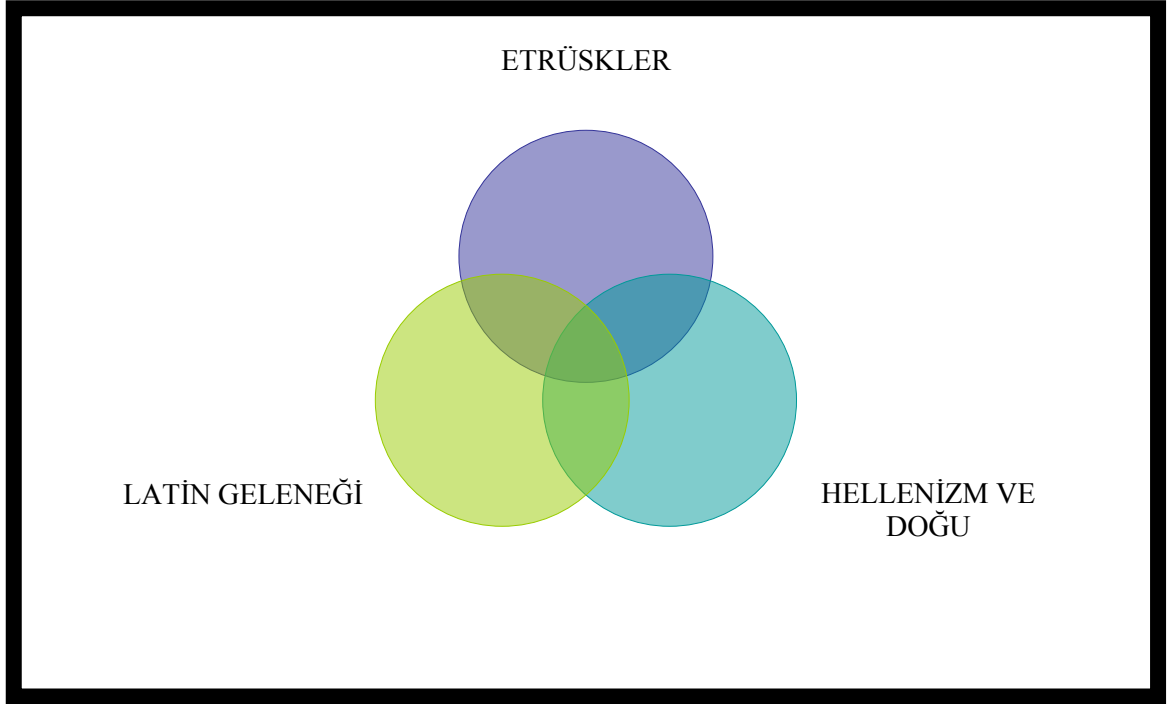
Öncelikle Roma'yı, Roma İmparatorluğu'nu ve Uygarlığını oluşturan unsurlardan bahsetmemiz gerekiyor. Yoksa daha sonra anlatacağımız temelden yoksun kalır. Bu büyük makinenin gelişimini Fatma Hocam'la gerçekleştirdiğiniz bundan önceki derslerde gördünüz. Ancak bu makine nasıl çalışıyordu, bu çalışmanın prensipleri nelerdi, hangi yağ kullanılıyordu ve saniyede kaç devir yapıyordu. Yani yapacağımız şey makinenin hareketlerini aklımızda tutup onun sistemini çözmektir. Hiç değilse cüretkar bir biçimde öyle olacağını umut ediyorum.

Roma uygarlığına giriş için en nitelikli sözü Norman Davies Avrupa Tarihi adlı kitabında söylemiştir:

“Roma dünyası söz konusunu olduğunda, antik veya modern, Yunan veya başka hiçbir uygarlığa uygulanmamış bir tutarlılıkla karşılaşılmaktadır. Hem planının düzenliliği hem de çok kuvvetli Roma çimentosunun bir arada tuttuğu Roma surlarının taşları gibi Roma ülkesinin çeşitli kısımları da fizik, örgütsel ve psikolojik bir bütün olarak birbirine bağlıdır. Fiziki bağlar, her eyalette kurulu askeri garnizonların oluşturduğu ağı ve eyaletleri Roma'ya bağlayan taştan yapılmış yol şebekesini içerir. Örgütsel bağlar, ortak hukuk ve yönetim ilkesini ve ortak yönetim standartları

uygulayan dünya çapında bir memurlar ordusuna dayanır. Psikolojik denetimler, başkent Roma'nın otoritesini tehdit eden herhangi bir kimse veya herhangi bir şeyin mutlak bir kesinlikle yok edileceği korkusu ve cezası üzerine kuruludur.”

Bu Roma İmparatorluğu'nun nasıl yaklaşık 2206 yıl boyunca ayakta kaldığının bir formülüdür. Bu bir iskelettir tabi ancak kültür ise bu iskeletin etlenmesini sağlayacaktır. Roma uygarlığı uçayağa dayanmaktaydı:



Roma'nın dininden sanatına kadar tüm kurum ve dinamiklerinde bu üç kültürel öğenin izlerine rastlarız. Roma bir kara devletiydi, denizcilikteki başarıları bu gerçeği değiştirmez, Akdeniz dünyasının fethi de olabildiği kadar karadan devam etmiştir. Bir kara devleti olarak kurulmuştur ve bu yüzden “karanın emredici” güdüsüne sahiptir. Bunun temelleri verimli Latium Ovası'nda yatmaktadır, Roma kentinin kurulduğu topraklar. Roma'nın askeri örgütlenme ve düzenli yönetim yetenekleri burada doğmuştur ve erdemleri de öyle:

Gravitas: Sorumluluk duygusu

Pietas: Aileye ve ülkeye bağlılık duygusu

Iustitia: Doğal düzen duygusu.

Biz “Roma Uygarlığı” ya da “Roma Kültürü” dediğimiz zaman yalnızca Roma kenti içerisindeki ya da söz konusu dönemde İtalya bölgesinde var olan kültürü kastetmiş olmayız. Söz konusu tanımlama batıda Britannia’dan Doğu’da Mezopotamya bölgesine Kuzey’de Karadeniz Havzası’ndan güneyde Mısır ve Kuzey Afrika’ya kadar olan bir bölgedir. Tabi ki bu bölgenin tek bir siyasi birlik altında birleşmesi onun kısa vadede tek bir kültür altında birleşmesi anlamına gelmemektedir. Batı’nın yani Yunanistan’ın batısında kalan bölgenin gelişimi ile Doğu’nun gelişimi birbirinden farklı olmakla birlikte yukarıda bahsettiğimiz üç ayaklı kültür modeli az ya da çok iki tarafta da bulunmaktadır. Bu noktada kronolojik ilerlemek pek mümkün değildir çünkü Roma’da yaşayan ya da daha genel olarak Roma İtalyası ve kolonilerinde yaşayan insanlarla Roma’nın diğer eyaletlerinde yaşayan insanlar bir değildi. İlk başta böyleydi ancak Roma büyüdükçe, özellikle Batı Eyaletlerinde bir tür “Romalılaştırma” politikası izlemeye başlamıştır. En genel anlamıyla bu politika, Batı’da, yani Gallia, Germania, Britannia, Hispania, Kuzey Afrika gibi bölgelerde yaşayan halkların tipik bir Akdeniz Uygarlığı haline getirmektir. Peki nedir bu Akdeniz Uygarlığı? Akdeniz uygarlığı dediğimizde aklımıza görkemli şehirciliğin gelmesi gerekmektedir. Özellikle mimari anlamdaki ustalığın, çeşitli meslek gruplarının, stadion ve tiyatroların olduğu bir kent portresi. Büyük bir liman, düzenli ve hepsi bir şekilde Roma’ya uzanan ticaret yolları, dönemin modasına uygun giyim kuşam ve düzenli askeri birlikler gelmelidir. Tabi en önemlisi de dil. Roma Batı’daki tüm toplumların dilini Latinleştirmek için uzun süre uğraşmıştır.

Bununla birlikte bu uygarlık fikrine de kendi başına ulaşmamıştır. Romalılar’dan çok daha önce düzenli bir birlik sağlayan, gelişmiş sanat teknikleri olan Etrüskler ile Güney İtalya ve Sicilya bölgesine yerleşmiş olan Yunanlılar’dan öğrendiği Hellen kültürünün etkisiyle gerçekleşmiştir bu. Roma için modernlik demek, düzen demektir, tek tip uygarlık ise kolay yönetimi getirirdi.

Ancak doğuda durumlar farklıydı. Roma MÖ 1.yy’da Anadolu’ya girdiğinde karşısına muazzam büyüklükte bir Hellenistik kültür çıkmıştı. Bu kültür oldukça büyük ve etkileyiciydi. Grekçe konuşuyordu yani temelleri vardı, aynı temellerin içerisinde büyük bir Eski Doğu uygarlığının da harcı vardı: Mezopotamya, Mısır ve Anadolu. Roma bu bölgede asimilasyon politikası uygulama gereği hissetmemişti çünkü zaten bir kültür birliği vardı, bununla birlikte Roma’nın ciddi bir Hellen ve Doğu hayranlığı

bulunmaktaydı. Öyle ki onlara göre bir eğer bir imparatorluk olunacaksa bu imparatorluk doğulu olmalıydı ki öyle de oldu. Yıllar içerisinde Roma doğuya doğru genişledikçe ve ticaret daha da gelişkin hale geldikçe Doğulu unsurlar söz konusu kültürün içerisine girmeye başladı. Pessinus'taki Ana Tanrıça taşının Kartaca Savaşı'nın en zor zamanlarında kâhinlerin önerisiyle Roma'ya getirilmesi Roma'nın Doğuyla ilk kültürel temasıydı, tabi bir doğu kültürünün ilk kez Roma'ya girişiydi aynı zamanda.

Dinden bahsedeceğimiz ancak öncelikle bu kültürel temeli aklımızda tutarak Roma'nın sanatı, düşünce hayatından bahsedelim.

Roma sanatı büyük bir gelişim değildir ancak kendine has özellikleri de bulunmaktadır. Öncelikle şunu bilmeliyiz ki Roma'da çalışan sanatçıların çoğunluğu Yunanlıydı. Roma'da zengin halk kesimi tarafından yapılan koleksiyonculuk ise daha çok Yunan ustalarının yapıtlarını ya da bu yapıtların kopyalarını satın alıyorlardı. Bu ilk başlarda böyleydi ancak sınırlar gelişip devlet artık bir imparatorluk halini almaya başlayınca sanat ve sanatçının da toplum içerisindeki rolü ve konumu da değişmeye başladı, yeni teknikler ve üsluplar ortaya çıkmaya başladı. Roma, tam da böyle bir imparatorluğa yakışır bir şekilde sanatta “görmek” unsurunu benimsemiştir. Öyle ki bu eserlere bakan kişiler Roma'nın da görkemini ve gücünü anlayabilsinler. Buna örnek olarak Collesseum'u gösterebiliriz. Bu MS I.yy'da yapılmış olsa da Roma'yı sembolize eden bir hale gelmiştir. Büyük Roma Tarihçisi Edward Gibbon'un bilinen bir sözü vardır: “Colosseum yıkılırsa Roma, Roma yıkılırsa dünya yıkılı” diye.

Bu yapı bize Roma sanatının, özellikle Roma mimarisinin karakteristik unsurları hakkında bilgi verir. Devrim niteliğinde bir kemer sistemi üzerine yerleştirilmiş, geniş basamaklı üst üste üç katlı bir yapıdır bu. Dor, İyon ve Korinth üsluplarının hepsi kullanılmıştır. Katlı oluşu tamamen bir Roma eseridir ve ilk kez Roma'nın kullandığı bir tekniktir. Tabi bir de çimento vardır ki Roma'nın en büyük buluşlarından biridir. Yani Roma işine yarayanları Yunan mimarisinden almış ve kendi mühendislik deneyimleriyle bambaşka bir mimari çizgi yaratmıştır.

Büst ve portre yapımı da Roma sanatında oldukça önemli bir konumdadır. Belli ki Romalı sanatçılar kadabralar üzerinde çalışmışlardır, çünkü baş yapısı ve çizgilerine dair olağan üstü bir ayrıntı yansıtmayı başarmışlardır. Bu Roma heykeltıraşlığının tümünde böyledir. Özellikle Augustus ile birlikte imparatorluk sistemine geçildiği

zaman, Roma'nın tüm sanatında olduğu gibi heykeltıraşlıkta da propaganda eğilimleri artmıştır. Bununla birlikte resim sanatı ile ilgili örnekler de bulunmaktadır. Pompei kenti bize oldukça geniş bir katalog sunmaktadır. Günlük yaşamdan sahneler de genellikle bu resim ya da kabartmalar üzerinde belirlenmiştir.

Roma'nın Anadolu'ya geldiğinde gelişmiş bir Hellenistik kültürle karşılaştığından bahsetmiştik. Bu noktada onun yapması gereken şey bu kültürü kendi imparatorluk kültürü içerisinde harmanlayıp geliştirmektir ki öylece yaptı. Eserler restore ve kopya edildi ancak çok daha gösterişli bir hale getirildi. Tipik bir imparatorluk kentine girdiğinizde size imparatorluğun gücü hissettirilmek istendi.

Bildiğiniz gibi Roma'nın resmi dili Latince'dir, bu hem doğuda hem de batıda bu şekildedir. Doğudaki halk kendi arasındaki yazışmalarda Grekçe kullanıyor ancak meydanlara ve sınırlara dikilen senato kararları, fermanlar ve merkezden gelen ilanlar, bunun dışında tüm resmi yazışmalar da Latince ile gerçekleştiriliyordu. Okur yazar kesimin oranı imparatorluk çapında, özellikle kentlerde oldukça yüksekti. Bununla birlikte köylerde de ele geçen yazılı malzemeler hiç değilse burada bulunan belli kesimlerin de okuma yazma bildiklerini bize göstermektedir.

Bununla birlikte gelişmiş bir edebiyatı ve imparatorluk çapında yaygın bir dağıtım alanı bulunmaktaydı. Kitapçıklar Hellen toplumunda olduğu gibi oldukça yoğundu, çoğu yok olup gitse de tarih ve şiir üzerine de böyle çalışmalar yapılıyor ve oldukça iyi bir satış oranı yakalıyordu. Bu edebiyat en parlak çağında *Roma'yla, tarihiyle, kuruluşlarıyla ve Yunan ülküleri ve edebiyatıyla uğraşan yüksek kültürlü insanlara hitap ediyordu*. Üstelik kitaplarını yüksek sesle okuyorlardı!

Resmi yazışma dilinin Latince olması, edebiyat ve diğer yazın türlerinin de yalnızca Latin dilinde yazıldığı anlamına gelmiyordu. Aksine Grekçe yazılmış olan eserler de oldukça fazlaydı. Neredeyse her tür yazın çeşidi bulunuyordu, deneme, şiir, öykü, destan, tarih, günlük, itiraf... Bununla birlikte tarihteki derli toplu ilk roman da bu dönemde yazılmıştır: Apuleius'un Altın Eşek'i, diğer bir isimle "Başkalaşım". Yunanistan'dan Mısır'a uzanan bir yolculuğu anlatır bize, büyüyle eşeğe dönüştürülmüş bir adamın trajikomik öyküsünü sunar. Böyle bir eser yazmak bireyselden öte toplumsal bir yazı geleneğinin oldukça gelişmiş olmasını gerektirir. Vergilius'un Aeneas'ı dünyanın gelmiş geçmiş en güzel şiir örneklerinden birini gösterir bize. Onun

maceraları, Kartaca prensesi Dido ile yaşadığı hüzünlü aşkı tüm tarihte bu eser sayesinde yankılanmıştır. Hatta Henry Purcell'in yazdığı "Dido ve Aeneas" adlı operaya ilham vermiştir, gelmiş geçmiş en iyi operalardan biridir bu. Özellikle Dido'nun Ağıtı (Dido's Lament) kısmını izlemenizi tavsiye ederim.

Tabi trajediler ve komedilerde yazılıyor ve oynanıyordu. Plautus, Terentius ve Seneca gibi kimi yazarların oyunları günümüze kadar gelmiştir. Ancak bu toplum drama karşı Yunanlılar kadar yatkın değildir. Sophokles'te gördüklerinizi burada bulamazsınız. Bu noktada da bir Romalı, tam bir Romalı gibi düşünülmektedir, daha sert ve daha akılcı. Gereksiz duygular insanın aklını bulandıran şeylerdir. Şu şekilde düşünün, Romalı insanlar 15-16 yaşlarında askere alınırlar ve neredeyse 30 yaşına kadar bir asker olarak yaşarlar. Herhangi bir boşluk bu ilginç sistemin yok olması demektir. Marşların belirli amaçları vardır, boşu boşuna coşku dolu değildirler. Bir askere yaşama sebebinden daha fazla ölme sebebi vermelisiniz ki en önde korkusuzca savaşılabilsin.

Bununla birlikte antik dönemin en parlak tarih yapıtları da bu dönemde verilmiştir. Aslına bakarsanız tarih yazımının tamamen değiştiği bir dönemdir bu. Özellikle Polybios, Livius ve Josephus bunların öncüleridir. Bu üç tarihçi aslında Roma imparatorluğundaki üç kültürü de temsil etmektedir. Polybios bir Hellen'dir, Livius bir Latin'dir, Josephus ise Hellenleşmiş bir Yahudidir. İlk kez bu dönemde tarihte ilerlemeci fikir ortaya çıkmıştır. Şu şekilde özetleyebilirim sanırım. Tarihin bir başlangıcı vardır ve bu tarih tek bir yolda, tek bir kaderde ilerler ve nitekim bir sonu da vardır. Bu fikir aslına bakarsanız bugüne kadar süren bir geleneğin başlangıcını oluşturur ki biz bu geleneğe "Eskatoloji" deriz, "Eska" kurtuluş anlamına gelmektedir, düşünebildiğiniz her türlü kurtuluştur bu, kimi buna cennet der, kimi sosyalizm, kimi anarşizm, kimi faşizm. Burada önemli olan nokta tarihin bir şekilde son bulacağı ve tanrının ya da tanrıların ya da tarihin insanları belirli bir düzeye, bir kurtuluşa ulaştıracağıdır. Zaten biraz daha geç dönemde Zosimos ya da Diodorus gibi tarihçiler de ısrarla bir "Dünya Tarihi" yazma girişiminde bulunmuşlardır ki bu ilerlemeyi anlayabilelim.

Tabi bu durum pek çok noktada felsefeyle iç içedir ve buna dayanmaktadır. Roma felsefesi, aynı Roma sanatı gibi Klasik Dönem ve Hellenistik felsefelerden beslenmiştir. Hatta felsefesinin iskeleti neredeyse bunlardan oluşmuş, bu iskeleti

kendine göre etlendirmiştir. Roma felsefesi Yunan felsefesinden çok daha dar ve yalındır. Platon ve Aristoteles gibi sistemci ve dizgeci filozoflar bu dönemde yoktur. Doğa ve gerçeğin doğasından çok ‐ahlak‐ ve ‐erdem‐ üzerine düşüncelerin ortaya çıktığı bir dönemdir aynı zamanda. Şunu belirtmek gerekir ki Roma İmparatorluğu zaman ve coğrafi sınırları içerisinde rağbet gören tüm felsefe akımlarının, son hali Hellenistik dönemde şekillenmiştir.

Bunların en başta gelenleri şunlardır:

Kynikoslar (Köpeksiler)

Spektikoslar (Kuşcular)

Epikürosçular

Stoacılar

Tüm bunları diğer tarihi dinamiklerden bağımsız düşünmememiz gerekmektedir. Bir kere şöyle düşünün, belki de tarihin gelmiş geçmiş en renkli dönemi yaşanmaktadır. İşte bu dönemde dünya dinler, öğretiler ve felsefelerle doluydu. Çok büyük bir imparatorluk, harika bir ticaret ağı, gelişmiş bir bürokrasi ve elçilik sistemi... Tüm bunlar söz konusu din, öğreti ve felsefelerin yayılıp büyümesi için uygun bir ortam sağlıyordu. Tüm Akdeniz Dünyası tarihte ilk kez tek bir siyasi birlik içerisindeydi ve sınırların olmaması da geçirgenliği oldukça arttırmıştı.

Her birinden kısaca bahsetmekte fayda var. Çünkü felsefe en az din kadar Roma İmparatorluğu'nda yaşayan insanların hayatına işlemiştir.

Epikürosçuluk Hellenistik dönemin en ilginç düşünce akımlarından biridir. Çok teknik detaya inmek istemiyorum ancak bu felsefenin atomculuk ve şüphecilik felsefelerinin temelleri üzerine kurulmuştur. Bu felsefeye göre dünya, evren, genel olarak etrafımızı kuşatan hayat, insanın bilincinden bağımsız bir şekilde vardır, sonsuz ve ilksizdir. Bu yüzden biz bu dünyayı ancak duyularımızla anlarız. Zaten böyle bir dünyada insanlara gerekli olan tek bilim, "mutlu yaşama bilimi"dir. Epiküros şunu söyler: "Aç kalmamak, üşümemek, susamamak: İşte Zeus'u bile kıskandıracak mutluluk". Gördüğümüz gibi oldukça somut ve açıktır. Antik dönemde de şimdi de bu felsefeyi "zevk düşkünlüğü" olarak yorumlayanlar olmuştur ancak Epiküros'un

bahsetmek istediği şey bu değildir. O ruh ve beden, bunların her ikisinin de acısız olması gerektiğinden bahseder. Bu da bilgelikle mümkündür, felsefenin bilgeliğiyle...

Tabi bu felsefe insanları pek çok noktada tatmin etmiştir. Roma döneminde, özellikle kargaşa dönemlerinde Stoacılıkla birlikte en fazla rağbet gören akımlardandır. Nedir ki bu üst sınıf Romalıları tatmin etmekten uzaktır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, gelenek Roma için oldukça önemlidir, disiplin de öyle, ahlak ise her şeyden önemlidir. Tanrı korkusu demek devlet korkusu demektir ancak Epikürosçuluk tanrı korkusunu dışlar, dolayısıyla devlet korkusunu da...

Stoacılığın kurucusu ise Kıbrıslı Zenon'dur. Bu felsefe Roma döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Cicero, Seneca ve Epiktetos gibi politikacı ve filozofların yanında, Marcus Aurelius gibi imparatorları da oldukça etkilemiştir. Stoacılığın çok önemli bir yeri vardır, Roma'yı geçireceği büyük dinsel dönüşüme hazırlayan unsurlardan biridir bu akım. Bu felsefeye göre evrendeki herşey sonludur. Öğretisi ise "doğru düşünmek" gibi Sokratik bir temele dayanır. Ahlak önemlidir, ahlaklı olmak iyi davranmayı gerektirir ve iyi davranmak doğru düşünmekle mümkündür ki felsefe bunun aracıdır. İyi yaşamak ise titizlikle belirlenmiş bir töreyle mümkündür. Bu da ahlağın ta kendisidir. Bu törenin tek ölçütü doğadır, insanlar doğanın davrandığı gibi davranmalıdır ve ona asla karşı koymamalıdır. Bilge insan, tıpkı doğa gibi, duyumsamaz olmalıdır. Yani duygulanımlara kapılmamalıdır, her türlü acıya ve hazza karşı tepkisiz olmalıdır. İnanın ereği mutluluktur ki bu ancak böyle mümkündür.

Şimdi buradaki doğal düzen övgüsü açıkça teslimiyetçi bir imadır. Roma bunu çok güzel kullanmıştır. Doğal düzen devlet düzenidir aynı zamanda ki insanlar bu düzeni kabullenmeli, ona uygun davranmalıdır. Daha da önemlisi bu felsefe Hıristiyanlık öğretisi ile mükemmel bir şekilde örtüşmektedir. Tanrıya, dine teslim ol ki mutlu olasın. Bir köleysen bunu kabullen, zaten diğer dünyada senin için mutluluk var... Özellikle üst sınıfın Hıristiyanlaşmasında çok ciddi rol oynamıştır bu öğreti. Kinizm de bir bakıma buna benzer ancak İslam'daki Melamilik gibi, bu tüm dünya zevklerine sırt çevirir, kendine, özüne çekilir. En meşhuru Diogenes'tir. Aleksandros'la arasında geçtiği öne sürülen rivayeti biliriz hepimiz. "Gölge etme başka ihsan istemem".

Önceden de bahsettiğim gibi, bunların hepsi Hellenistik dönemde ortaya çıkıp, Roma'da olgunlaşmış felsefe akımlarıdır. Roma döneminde ortaya çıkan özgün felsefeler de vardır tabii. Bunların en yaygınları ise Yeni Pythagorasçılık ve Plotinus'un kurduğu "Yeni-Platonculuk" okuludur. Yeni Pythagorasçılık aslında Roma felsefesinin gizemli yanını teşkil etmektedir. Zaten Doğu Gizemciliği'nin doruk noktada olduğu yer olan Mısır'daki Aleksandria kentinde temelleri atılmıştır. Bu öğreti pek çok noktada kinizm gibi çileci özelliklerle büyücü bir akımın özelliklerini birleştirmiştir. Evren sayılardan ibarettir onlara göre, matematik ise temel bilimdir. Bununla birlikte nasıl matematik değişkense evren de belirli yollarla değiştirilebilir. Örneğin müzik... Akustik oldukça önemlidir, sayılarla ilgilidir ve doğadaki fenomenler müzik kullanılarak değiştirilebilir. Yeni-Pythagorasçılar o döneme kadar doğuda uygulanan bütün büyüleri benimsemiştir, hatta büyü kitaplarının büyük bir kısmını devletin elinden kurtararak günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Yeni Platonculuk da Aleksandria'da ortaya çıkmıştır ancak Roma'da Plotinus tarafından teorik biçim kazanmıştır. Bunun da gizemci yanı vardır ki zaten ilk Hıristiyanlık ve Müslümanlık'ta ortaya çıkan gizemci öğelere ilham kaynağı olmuştur. Plotinus'a göre evren ve insan Tanrı'dan gelmiştir ve Tanrı'ya dönmektedir. İniş merdiveninin ilk basamağında ruhla, ikinci basamağında hayvanlar, üçüncü basamağındaysa nesnelere vardır. Çıkış merdiveninin ilk basamağındaysa anlamak, ikinci basamağında sonuç basamağındaysa mistik sezgi (gizemcilik) vardır. Böylece tanrıdan ruh olarak çıkan nesnel varlık dünyaya inerek somutlaşıyor, daha sonra bir tür esrime yoluyla tanrıya dönüyor. Bu düşünceleri tasavvufu karşılaştırmaya lütfen. Bununla birlikte daha sonraki dönemde tanrıya ulaşmanın şartı pek çok noktada "iman" olmuştur. Plotinusa göre ise sanat, sevgi ve felsefedir.

Görüldüğü üzere Roma felsefesi gitgide dinsel bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Özellikle 2.yy'dan sonra Roma İmparatorluğu bir dizi ekonomik ve siyasal bunalıma girdiğinde klasik mitolojideki tanrılar insanlara yetmemeye başlamıştı. Ama şimdi bunları ele almak için en başa dönelim. Bu Romalılar neye inanıyorlardı? Nasıl bir dinsel yapıya sahiptilerdi?

En başta Romalılar'ın oldukça gelenekçi olduklarından bahsetmiştik. Bu onların dinlerine de yansımıştı tabii ki. Roma'nın en erken dönemlerinde Roma dini bir aile

diniydi. Devlet genişledikçe bu aile dini bir devlet dinine dönüştü. Aile de devlet gibi kutsal bir kuruluştu ve son derece basit dinsel törenleri bulunuyordu. Tabii toplum geliştikçe yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmaya başladı, yeni ihtiyaçlar yeni kutsallıkları beraberinde getirdi, son noktada ise büyük bir imparatorluğun içerisindeki yüzlerce toplumun farklı inançlarının kaynaştığı bir yapı haline geldi.

İlk Romalılar etraflarındaki her şeyde bir kuvvetin, bir ruhun olduğuna inanıyorlardı. Bu kuvvet tanrısalı. Romalılar bu kuvveti pek çok şeye yönlendirmişlerdir, özellikle kendi sosyo-ekonomik hayatları için önemli olan şeylere. Örneğin aile ocağının ruhunun adı *vesta* dır, evin kilerinin bekçileri *penatlar*. Aile tanrıları anlamına gelen *Lares*'ler ve daha pek çok böyle kutsal varlık vardı. Pek çok da ritüel vardı. Romalılar çok dindar insanlardı ve her işlerinde edecekleri dualar mutlaka bulunuyordu. Bununla birlikte yine ailenin öneminden kaynaklanan bir "ata kültürü" bulunmaktaydı. Romalılar, atalarının ruhlarına büyük saygı gösterir, onlara dua ederlerdi ki bu imparatorluk döneminde de devam eden bir gelenektir.

Tabii aileler birleşip devlet yapısı oluşturmaya başladıklarında söz konusu kutsal varlıklar da devlete ait olmaya başladılar. Örneğin aile ocağının ruhu Vesta artık Vesta Bakireleri olarak devlet ocağının koruyucusu oldu. Örneğin meşhur savaş tanrısı Mars önceleri tarlaların tanrısıydı ancak unutmamak gerekir ki Roma'nın çiftçileri aynı zamanda Roma'nın askerleriydi. Sonunda bir savaş tanrısı çıktı ortaya.

Ülkenin sınırları genişledikçe deneyimler de genişlemeye başladı, deneyimler genişledikçe de Roma panteonu genişledi. Etrüsklerle olan ilişkiler sonucunda bu toplumun dinsel geleneği Roma'ya girdi. Ardından Yunanlılarla olan mücadele sonunda Yunan panteonunun kabulünü sağladı. Jupiter, Junon ve Minerva Etrüskler'den alındı. Vulcain, Yunan ateş-tanrısı Hephaistosla eşleşti, Mars Aresle, Venus Aphrodites'le, Diana Arthemis ile, Ceres Demeter ile, Cupid Erosla, Merkür Hermes ile, Neptün Poseidonla, Minerva da Athena ile özdeşleşti. Tabii daha onlarca var bunlardan ve burada hepsini ele almak imkânsız. Bununla birlikte Roma'nın doğusunda tanrılar ve tanrıçaların çoğu eski Hellen toplumundaki isimleriyle anılıyorlardı. Başta söylediğimizi hatırlatalım: Roma Hellenistik kültüre dokunmamış, aksine onu beslemeye çalışmıştır. İşte bu yüzden Yunan Panteonu'ndaki tanrılar doğuda tapınım görmeye devam etmiştir. Bununla birlikte bazen, sanırım biraz da başları sıkıştığında,

doğudaki pekçok kent Jupiter için adaklar adanmış ve ya da tanrıça Roma'ya dualar etmiştir.

Pek çok panteon tanrısından çok daha fazla etkili olmuş bir kült daha vardır: İmparatorluk Kültü. Aslına bakarsanız bu monarşi rejimine geçen bir cumhuriyetin çektiği sancının ürünüdür. Augustus'un ölümünden sonra veliahtı tarafından "tanrı" ilan edilip adına tapınakların yaptırılmasıyla böyle bir gelenek başlamıştır. Bu gelenek Doğu'da Batı'da olduğundan daha kolay kabul görmüştür. Bunun nedeni zaten tanrı-kral figürünün yabancı olmamasıdır. Mısır firavunları, Anadolu geleneği, üstüne daha yakın dönemde Aleksandros'un kendini tanrı ilan ettirmesi buna bir zemin oluşturmuştur. Tabii dini değerinden çok siyasi bir değere sahiptir bu kült. Bazı kentlerin imparatora yaranmak için imparatorluk adına beş adet tapınak yaptırdığı görülmekte, bazı kentlerde ise kenti sembolize eden tanrıların yerine geçtiği görülmektedir. Zaten tanrıların tapınakları, genellikle şehrin tepelik bölgelerine ya da en azından tüm açılardan görülecek bir yere yapılırlardı. Bence Anıtkabirle bunu bir karşılaştırın.

Bütün bunlar aslında imparatorluğun ilk yüzyılından sonra önemsiz hale gelmeye başlamıştı. Dünya eski dünya değildi, herşey değişmişti. Eski dünyanın tanrıları artık eski dünyada kalmaya başlamıştı. Ekonomik krizler, savaşlar, istilalar insanları umutsuz bir hale düşürmeye başlamıştı. İnsanların adlarına ritüeller gerçekleştirdiği tanrılar da azalmaya başlamıştı. Panteonun büyük tanrılarına değil de artık daha küçük - yerel ya da yerelleştirilmiş tanrılara inanmaya başlamışlardı. Roma tanrılara zenginlik ve refah aracı olarak bakıyorlardı ancak insanların bireysel tanrılara, inanmaya ihtiyacı vardı. İşte bu ihtiyacın çok büyük bir kısmı "Gizem Dinleri" denilen kültürlerle kapatıldı, Antik Doğu'nun mistik kültürleriyle...

Roma Hellenizme dokunmamıştı ancak Hellenistik Doğu'nun büyük kültürü Roma'ya dokunmaya başlamıştı anlaşılır. Yukarıda bahsettiğimiz gizemci felsefe akımları da buna olanak sağlamıştı. MÖ 3.yy'dan itibaren Roma'ya girmeye başlayan bu dinler gittikçe güç kazanmış ve imparatorluk dönemine gelindiğinde doruk noktasına ulaşmıştır. Peki neyin nesidir bunlar? Bu dinlerin ortak özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Belirli bir öyküsü vardır. Bu öykünün ayrıntıları gizlidir, ancak müritleri çeşitli erginleme törenlerinden geçerek bu gizemlere erişebilirler.

2) Bu dinlerin hepsinde ölen ve dirilen tanrı betimlemesi, her bahar yeniden doğan ve her kış ölen bitki örtüsünün yıllık döngüsünü ifade eder. Dine kabul edilen kişi doğadaki yeniden doğuşu, ölümü, yavaşlamayı ve gelişmeyi görür. Yeniden doğuş vardır..

3) Bu dinler sevgi yoluyla taraftarlarının tanrıyla yakın ilişki içine girmelerini sağlar.

4) Gizem dinlerine konu olan tanrılar ölümlüler gibi acı çeker ve ölürler. Sonra tekrar dirilirlir.

5) Din içerisindeki tapınımın amacı acı çeken tanrının acısına ortak olmaktır. Bir yas süreci vardır.

6) Müritlerine kurtuluş vaadederler.

Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yaygın olarak tapınım gören gizem dinleri şunlardır:

- Kybele kültü
- Dionysos (Bacchus) Kültü
- Demeter (Ceres) Kültü
- Isis Kültü
- Mithras Kültü

Kybele, kökenleri binlerce yıl önceye dayanan bir tanrıçadır. En ilksel hali toprak ana, ana tanrıça şeklindedir ki çoğu araştırmacı bu tanrıçanın Anadolu kökenli olduğu konusunda hem fikirdir ancak mitolojik unsurlarla donatılması daha sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Daha çok Phrygia bölgesine dayanan mitolojisinin birkaç versiyonu mevcuttur. En bilineni ise şu şekildedir:

Çoban (ya da kimi yerde bitki tanrısı Attis) Sangarios Nehri perisiyle (Sakarya Nehri) birbirlerine aşık olurlar. Ancak ne yazık ki ana tanrıça da bu delikanlıya aşiktir ve onu çılgınlar gibi kıskanmaktadır, onu tehdit eder ancak Attis aşkıdan vazgeçmez.

Sonuçta tanrıça onu delirtir, Attis çılgınlar gibi ormanın içerisinde koşmaya başlar ve sonunda kendini hadım ederek ölür. Toprağa düşen kanlarından bir menekşe çıkar. (Bazı metinlerde bu çam ağacıdır.) Artık Attis, bir menekşe olarak, kışın toprağın altında baharda ise toprağın üstündedir.

Kybele-Attis kültünün tapınımı da oldukça ilginçtir, hatta en ilginç kısmı "Gallus" adı verilen rahipleridir. Antik yazarlar bize bu rahiplerin hadım olduğunu söylerler. Örgülü saçları, salaş kıyafetleri ve farklı danslarıyla yürürler, çılgınlıklar atarlardı. Ancak hadım derken bazı şüpheler de bulunmaktadır. Örneğin MÖ 2.yy'da Roma senatosu kadınları Galluslara karşı uyarıcı bir ferman çıkarmıştır. Apuleius, yukarıda adı geçen "Başkalaşım" adlı kitabında bir ayinden bahseder:

"Yüzleri boyalı, gözlerine rimeller çekilmiş, ipekten değişik renklerde giysiler içindeki rahipler, tanrıçayı da giydirip eşeğin üstüne koyarlar ve kavallar çalıp baltalar ve kılıçlarla çılgın gibi dans etmeye başlarlar ve yola koyulup birçok köyden geçerek zengin bir adamın evine gelirler. Bu eve giren rahipler deliler gibi ulumaya başlarlar. Bu arada başlarını öne eğip saçlarını havada dairesel hareketlerle döndürüp sallarlar. Bununla yetinmeyip kendilerini ısırıp kollarını yaralarlar. Bu rahiplerden birisi iç çekip tanrısal esinle kendinden geçmiş gibi yapar. Sonra sanki uykudan uyanır gibi, kendine gelir ve tanrıçanın tanrısallığına uygun hareket etmeyip onu rahatsız ettiğini söyleyerek kendisini cezalandırması için Kybele'ye yalvarır. Sonra koyunun aşık kemiklerinin bağlandığı püsküllü düğümleri olan bir kamçıyla bedenini kamçılar. Kamçıladığı yerden fişkıran kanlardan dolayı bitkin düşer ve diğer rahipler de ayini bırakır...."

Daha sonra uyanan rahip aslında bir yeniden doğuşu gerçekleştirmiş olur. Bu gizem dinlerinin vazgeçilmez özelliğidir. Aynı süreci farklı bir mitoloji altında Demeter kültünde de görürüz. Burada da Hades, Demeter'in genç kızı Persephone'ye aşık olur ve onu yer altına, kendi evine kaçıtır. Demeter ise bunun farkında değildir, kızını bulamayınca Zeus'a gider ve Hades'ten şüphelendiğini anlatır. Ancak kimse ona inanmaz. Demeter de buna çok gücenir ve en sonunda Olympos'u terk edip kızını dünya üzerinde aramaya başlar. Bu sırada yaşlı bir kadın kılığına girer, bir ailenin çocuğunun bakıcısı olur ve bu çocuğu tanrı gibi büyütür. Bir gün çocuğun annesi tanrıçanın onu ateşe tuttuğunu görünce sinirlenir ve ona çıkarır, oysa Demeter çocuğu ölümsüz yapmak

istemektedir. Çocuk kıl payı kaçıtır bu onuru. Engellendiđi için sinirlenen Demeter gerçek yüzünü gösterir onlara ve kendine bir tapınak yapılmasını ister. Bir yıl tohumu elinde tuttuğu için kıtlık baş gösterir. İnsanların halini gören ve onlara acıyan Zeus Demeter'e haberciler yollar ve kızını ona kavuşturacağını söyler. Yapılan anlaşmaya göre Persephone altı ay yer altında altı ay yeryüzünde kalacaktır. Bu açık bir şekilde mevsimsel döngüyü göstermektedir. Altı ay kış, altı ay yaz...

İsis-Osiris kültünde de aynı tabloyla karşılaşırız. Bu din yaklaşık MÖ 1.yy'da Roma'ya girmiş ve özellikle köleler ile azatlı köleler arasında rağbet görmüştür. Konu bu kez bir kardeş kavgası, iyi ve kötünün mücadelesidir. Yasa koyucu tanrılardan en büyüğü olan Osiris, kardeşi Seth ile bir savaşa girer ve sonuçta bu savaşı kaybeder. Seth Osiris'i bir tabuta kapar ve Nil nehrine atar. Tabut Byblos'ta bir ağaca takılır. İsis çılgın gibi kocasını ararken yolu Byblos'a düşer ve burada kralın küçük oğluna süt annelik yapar (Demeter ile karşılaştırın.). Kral Osiris'in bedeninin takılı kaldığı ağacı sütun yapmak üzere kese. İsis kralın oğlunun bedeninin ölümlü kısmını yakarak gücünü gösterir ve onlardan tabutu açmalarını ister. Eşinin bedenini alıp Mısır'a döner ancak Seth onu bulur, parçalara ayırıp Mısır'ın her yanına dağıtır. İsis Anubis'in yardımıyla bu parçaları bulur ve ölen kocasını yeniden biçimlendirir, sonra da ona can verir. Osiris dirildiğinde İsis'i döller ve sonuçta Horus doğar. Osiris tanrısal görevlerini Horus'a devreder. Horus ise Seth'i öldürür ve babasının öcünü alır. İsis de aynı Demeter gibi sevdiği birini arar acı içinde. Üstelik yine burada yeniden doğuş miti devreye girer. Bu da mevsimsel döngülerin sembolize edilmiş halidir. Roma'da İsis adına iki bayram düzenlenir. Bunlardan biri bahar diğeri de sonbahar da kutlanılır.

Ancak tüm gizem inançlarının içinde Roma'da en fazla tapınım göreni kuşkusuz ki Mithra Kültü'dür. Mithra bir Hint-İran tanrısıdır ve anlaşma-dostluk kavramlarıyla ilişkilendirilir. MÖ 15.yy'dan beri tapınım görmekte ancak Roma'da MS II.yy'da ortaya çıkmaktadır. Fransız tarihçi Renan'ın oldukça iddialı bir sözü vardır örneğin: "*Hıristiyanlık doğduğu yıllarda ölümcül bir hastalıkla engellenseydi, dünya bugün Mithras dininde olurdu*".

Roma'da bu dine bağlı olan kişiler özellikle Romalı asker ve tüccarlardı. Bu dinin niteliği hakkında oldukça kısıtlı bilgiye sahibiz. Bir boğa ile mücadele ettiğini bazı kabartmalardan biliyoruz. Şu şekilde:

"Güneş tanrı Mithras'a ulak olarak kuzgun yollar ve beyaz bir boğayı kurban etmesini buyurur. Mithras buyruğu yerine getirir. Ama beyaz boğa öleceği sırada bir aya dönüşür. Mithras'ın pelerini de yıldızlar ve gezegenlerle dolu bir gök yüzü biçimini alır. Boğanın kuyruğundan ve kanından ilk buğday ve üzüm tohumları dünyaya yayılır. Yumurtalığında akan kutsal sıvı ise bir kazanda toplanır. Bunun karışımından ise yer yüzünün bütün canlıları oluşur. Ardından gün ve gece farklılaşarak birbirini izlemeye başlar; ay dönmeye ve mevsimler de yıl boyunca sürecektir olan dönüşümlerine başlar. Böylece zaman yaratılmış olur. Bu arada ansızın beliren yaratıklar yer yüzüne dağılır; iyi ve kötü arasındasavaş başlar. Mithras boğayı kurban ettikten sonra Güneş tanrıyla birlikte et ve ekmeği yer ve şarap içerir. Mithras daha sonra Güneş tanrının arabasına biner ve yükselir (Son akşam yemeği ile kıyaslayın).

Tüm bu dinler tapınım görürken, aslında Roma içten içe büyük bir dönüşüm geçiriyordu. Akdeniz pagan dünyası ile Yahudi dünyasının gitgide kaynaşması, ortaya bir sentezin çıkmasına neden oldu. Hıristiyanlık 5 yüzyıl gibi bir süre içerisinde tüm imparatorluğun resmi dini oldu, pagan toplum sindirildi, koculdu ya da yok edildi. Tüm pagan tanrıları Hıristiyan mitolojisindeki şeytanlar ve cinlere dönüştü. Böylece, Ortaçağ'a açılırken, Roma artık eski Roma değildi ve dünyaya bambaşka bir şekilde bakıyordu.